

FAKTAARK

Fredningsgjennomgangen i Vestfold

I 2006 startet Riksantikvaren det landsdekkende prosjektet Fredningsgjennomgangen. Ved prosjektets slutt i 2012 skal hvert fylke ha gjennomgått alle fredningsvedtak som ble foretatt i perioden 1923-1979 og ha presisert omfanget av, formålet med og innholdet i fredningene.

Fredningsgjennomgangen i Vestfold omfatter om lag 50 bygninger fordelt på 42 anlegg. Til sammenligning omfatter prosjektet på landsbasis ca. 1900 bygninger fordelt på om lag 920 anlegg.

VESTFOLD – FRA KYSTLINJE TIL SMÅKUPERT LANDSKAP OG SKOG

Vestfold er Norges minste fylke i areal, og er samtidig et av landets tettest befolkede fylker. Raet, endemorenen fra istiden, går gjennom store deler av fylket, fra Horten til Larvik. Raet har fra oldtiden til i dag vært viktig som ferdselsvei i Vestfold, og fylket har alltid vært preget av trafikk og kontakt med omverdenen.

Langs kysten ble det tidlig etablert byer, ladesteder og tettsteder. Norges eneste by i vikingtid, Kaupang, lå i Tjølling. Tønsberg vokste fram fra 1100-tallet og var en sentral by i middelalderen.

På vestsiden av raet er landskapet mer kupert og består av mye skog. Her har både trelastnæringen og jernverksdrift satt sine spor. Lågen, og aktiviteter knyttet til elva, preger landskapet i sør gjennom Lardal og Larvik kommuner.

Larvik ble etablert samtidig som grevskapene ble opprettet i fylket. Grevskapet Laurvig og Jarlsberg, begge fra omtrent 1670, var en del av det nye eneveldige kongedømmet Danmark-Norge, og omfattet hele Vestfold.

Trelasthandelen og seilskutetida skapte grobunn for flere byer. Holmestrand fikk kjøpstadsrettigheter i 1752, samtidig som Åsgårdstrand fikk ladestedsprivilegier. Sandefjord ble formelt by i 1845. Samme år ble også Svelvik ladested. Svelvik var vinterhavn for Drammen i seilskutetida.

Riksantikvaren er direktorat for kulturminneforvaltning

og er faglig rådgiver for

Miljøverndepartementet i utviklingen av den statlige kulturminnepolitikken.

Riksantikvaren har også

ansvar for at den statlige kulturminnepolitikken

blir gjennomført og har i

denne sammenheng et overordnet faglig ansvar

for fylkeskommunenes og Sametingets arbeid med

kulturminner, kulturmiljøer og landskap.

Besøksadresse:

Dronningensgate 13, 0152 Oslo

Postadresse:

Postboks 8196 Dep. N-0034 Oslo

Telefon: (+47) 22 94 04 00

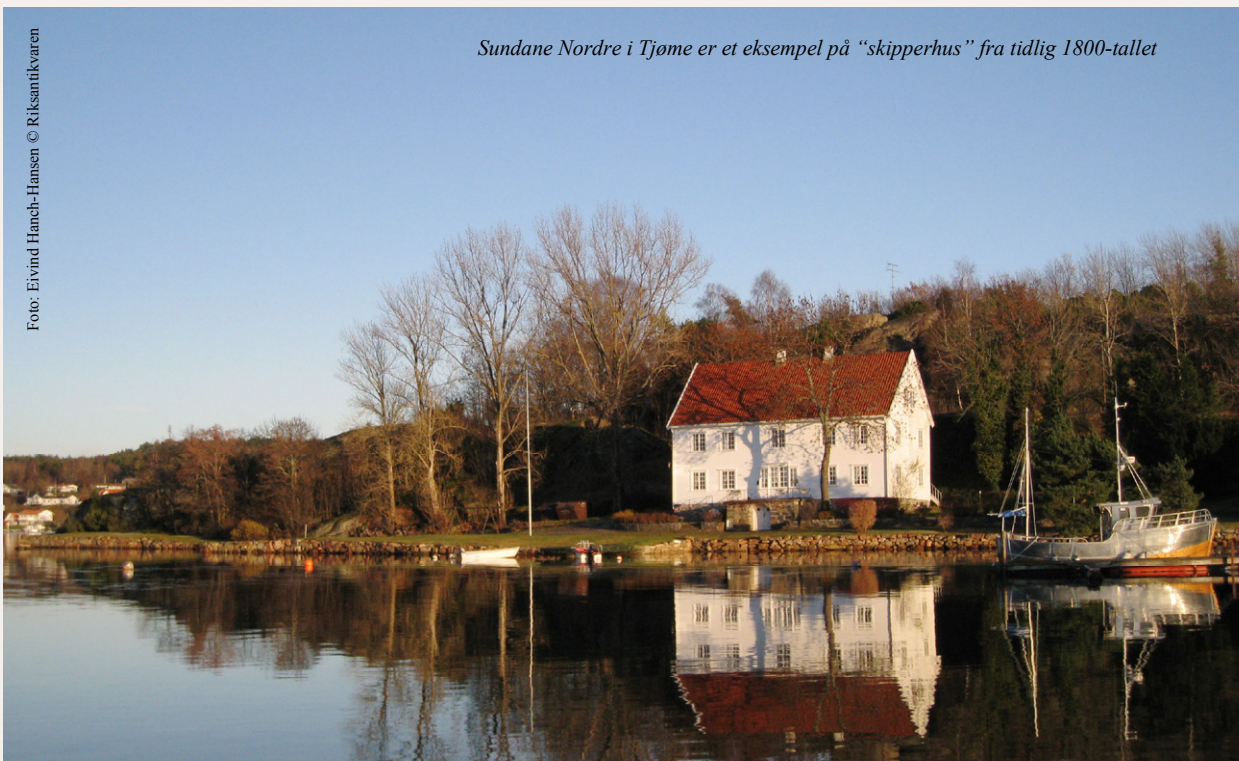
Telefaks: (+47) 22 94 04 04

www.ra.no / postmottak@ra.no

Foto: Eivind Haneb-Hansen © Riksantikvaren

Sundane Nordre i Tjøme er et eksempel på "skipperhus" fra tidlig 1800-tallet

Militær virksomhet har også alltid preget fylket – særlig langs kysten. Fredriksvern ble påbegynt i 1750, men på begynnelsen av 1800-tallet ble militærvirksomheten i Fredriksvern (Stavern) flyttet til Karljohansvern i Horten, og dette la grunnlag for en ny by.

BYGGESKIKKEN I VESTFOLD

Først og fremst kjennetegnes byggeskikken i Vestfold av kontakt med omverdenen og at nye stilretninger lett fikk innpass. Interiørene fulgte i ennå større grad enn fasadene europeiske forbilder; De fleste bygninger har hatt tapetserte stuer, og fargebruken har skiftet etter rådende mote.

Gårdsbebyggelsen

Gårdstunene i Vestfold har tradisjonelt ligget på rekke – gjerne på åsrygger. Mange gårdstun er organisert med sidefløyer mot hovedbygningen slik at de danner et helt eller halvt, indre gårdstun. Forbilder er de adelige setegårder og grevelige residenser.

Den vanligste byggemåten har vært laftet tømmer, og mange bygninger ble allerede på 1600-tallet kledd med høvlet panel. Raftekledning – med enkelt profilert overligger og med noe varierende dimensjoner – har vært mye brukt fra slutten av 1600-tallet til i dag. Fra tidlig på 1800-tallet har raftekledningen i hovedsak vært brukt på uthusbygninger. Dette er et klart særtrekk i Vestfold, og en rimelig antagelse er at Herregården i Larvik er forbildet.

Midtkammerbygningen

Midtkammerbygningen i to etasjer er en vanlig bygningstype i Vestfold. Den finnes utformet i forskjellige varianter, men alle er bygd omkring samme grunnform. Det symmetriske midtkammerhuset har inngang på midten og rom på hver side av midtgangen. Særlig når disse bygningene er i to etasjer, får de storslått virkning. På mellomstore gårder – ofte på gårder med mindre jordvei, men hvor sjøfarten har gitt betydelige inntekter – kan midtgangsbygningen være i halvannen etasje. Disse bygningene er gjerne empirebygninger, med sterk markering av inngangspartiet som ofte har et vifteformet overlysvindu over inngangsdøra.

Akershusisk stuebygning

I Vestfold finner en også flere bygninger med treromsplan av akershusisk type. Disse bygningene kjennetegnes ved at inngangen er direkte inn i stua. Mange av bygningene har fått et bryggerhus bak slik at taket på baksiden er trukket ned en etasje og huset fremstår med skjev røsting.

Svalgangshus

Også svalgangshus har vært en vanlig bygningstype i fylket. Denne ble gjerne oppført i halvannen etasje med innkledd svalgang på den ene langsiden. Den innkledd svalgangen gjør at også denne bygningen kan fremstå med skjev røsting, noe som er typisk for byggeskikken i Vestfolds kystområder.

Kåpebur

En særegen bygningstype er ”kåpebur”. Dette er et bur i laftet tømmer med glattskåren bordkledning som er satt vertikalt og med utlekting nede. Dermed får bygningen en form som kan minne om vindmøller, noe som også regnes som inspirasjonen bak disse bygningene. Bygningstypen er kun å finne i Vestfold.

Enkle bygninger i stein

Det meste av bebyggelsen i Vestfold er oppført i laft, men ved kysten i søndre Vestfold, blant annet på Tjøme, var det tidligere mange steinhus. Disse bygningene representerer en viktig byggetradisjon som tilhørte den mindre bemidlete delen av befolkningen.

Embedsmennenes, redernes og grevskapets bebyggelse

De mest storslagne bygningene i Vestfold er knyttet til grevskapstiden. Herskapshusene i byene og på de største gårdene i distriktet fra denne perioden er preget av klassisisme, Louis Seize- og empirestil. Inspirasjonen kom fra kontinentet, og bygningene viser klare paralleller til kontinental arkitektur.

I stor grad var de gamle og store patrisiergårdene i byene organisert på samme måte som gårdstunene på landsbygda med hovedbygning og sidebygninger /sidefløyer som danner et gårdsrom.

HVA BLE FREDET OG HVORFOR

De tidligste fredningene i Vestfold fylke ble innrapportert til og gjennomgått av den Den antikvariske bygningsnemnd i 1923-1924. De såkalte ”innberetningene” finnes trykt i Fortidsminneforeningens årbok fra 1923. Bygningene var av de første som ble fredet her i landet.

Med unntak av tre fredninger fra 1971 og 1973 ble fredningene etter bygningsfredningsloven i Vestfold vedtatt på 1920-tallet. De første fredningene omfattet utelukkende bygninger konsentrert til de kystnære områdene. Bygningstypene som dominerer, er svalgangsbygninger, midtkammerbygninger og akershusiske stuebygninger, ofte med skjevt røst. Hovedvekten av fredningene ligger på hovedbygninger i klassisistisk stil, oppført i laft og med utvendig kledning. Aldersmessig er de fredete bygningene hovedsakelig fra perioden 1670 til noe utpå 1800-tallet.

Overklassens og embetsverkets våningshus og anlegg

Eksempel på hovedbygninger som representerte embetsverk og overklasse fredet på 1920-tallet, er hovedbygningen på *Gausen Nedre* i Holmestrand, et herskaps hus fra 1700-tallet som var sentralt i sosietetens liv og omgangsformer i Holmestrand's viktige periode som trelastby. På *Pukkestad* i Sandefjord er hovedbygningen fredet som et eksempel på en embetsmannsbolig, og et særpreget steds- og tidstypisk eksempel på Louis Seize-stilen med trekk av tidlig empire-stil.

Blant de storslåtte bygningene er hovedbygningen på *Jarlsberg Hovedgård* i Tønsberg, en slottspreget adelsresidens i empirestil. Gården var gevskapsresidens fra 1683-1842. I motsetning til andre herskapsbygg som ble fredet i Vestfold, er bygningen oppført i mur og ikke laft.

Bygningen ble et forbilde for utformingen av mange andre bygninger, og er betydningsfull for norsk arkitekturhistorie. Et eksempel på en lystgård finner vi i hovedbygningen på *Yttersø* i Larvik, oppført i klassisistisk stil ca. 1820. De fleste av overklassens bygninger som ble fredet, ligger i kystnære strøk. Unntaket er hovedbygningen på *Eidsfoss hovedgård* i Hof. Bygningen er oppført på midten av 1700-tallet i rokokkostil, som bolig for Eidsfos Jernverks eiere og disponenter.

Sosial institusjon

Det var ikke bare overklassens bygninger som ble fredet. *Laurvig hospital* i Larvik ble bygd som hjem for Laurvig grevskaps fattiglemmer i 1757 – 60, og ble oppført på fredningslisten som et eksempel på en sosial institusjon fra grevskapstiden.

Helhetlige anlegg

Det finnes også eksempler på at hele anlegg ble fredet og ikke bare hovedbygningen. Anlegget med flest bygninger fredet i Vestfold, er *Føyngården* i Tønsberg med sine seks bygninger. Også *Kjøsterudgården* i Åsgardstrand bør nevnes. Denne er et eksempel på et komplett patrisieranlegg, oppført 1780-1800. Her er hovedbygning, uthus, låve og naust fredet som eksempler på bygninger tilknyttet handels- og skipsfartsvirksomheten i Vestfold på 1800-tallet. Hovedbygningen, et staselig to-etasjers skipsrederhus i Louis Seize-stil, er også kjent fra Edvard Munchs maleri ”Pikene på broen”.

Gårdsbebyggelse; midtkammerbygning, akershusisk stue og svalgangshus
Eksempel på gårdsbebyggelse finner vi blant annet på *Ekenes Vestre* i Nøtterøy. Det laftede våningshuset i halvannen etasje fra sent 1700- eller tidlig 1800-tall ble fredet som et eksempel på enkel, kompakt gårdsbebyggelse i empirestil.

Da Lov um bygningsfredning trådte i kraft i 1921, ble Den antikvariske bygningsnemnd oppnevnt av departementet. Det var lovfestet at nemnda skulle bestå av fem menn, hvorav riksantikvaren var den ene. Av de øvrige medlemmene skulle én være arkitekt, én jurist og én bygningskyndig. Nemnda besto inntil bygningsfredningsloven ble erstattet av kulturminneloven i 1978.

Detalj fra Den gamle tollbod i Larvik. Bygningen er restaurert i 2010- 2012.

Jarlsberg Hovedgård i Tønsberg er eksempel på overklassens storslåtte hovedbygninger

De første fredningene dokumenterte historien langs kysten. Dette er bygninger knyttet til følgende epoker og sosial status:

- De to grevskapene Laurvig og Jarlsberg (1670 – 1821)
- Handelspatrisiere/byborgere – og deres lystgårder (fra omtrent 1700 – 1850)
- Redere og skipper som også hadde gårdsbruk (fra omtrent 1700 – 1850)
- I noen grad embetsverk – tollere/prester med mer (fra omtrent 1700 – 1850)

Hovedbygningen på Brekke i Larvik er eksempel på storgårdsarkitektur fra slutten av 1700-tallet

På *Sundane Nordre* i Tjøme er hovedbygningen et klassisistisk "skipperhus" fra tidlig 1800-tallet. Bygningen er et eksempel på stilrene nøkterne hus bygget på begge sider av Oslofjorden i perioden. På eiendommen har det vært lade-/ferjested og gårdsbruk, og bygningen har vært rederbolig samt nyttet som gjestgiveri frem til midten av 1900-tallet.

Et eksempel på en akershusisk stue med skjevt røst er *Anjushuset* i Larvik. Bygningen ble fredet som et viktig eksempel på en skjevrøstet gavlbbygning, antakelig fra 1600-tallet. Flere av Vestfolds fredete bygninger er bygd i flere etapper. Dette gjelder for eksempel *Auve* i Sandefjord. Bygningen ble oppført i ca. 1720 med treromsplan, men ble delvis ombygget i 1790 da den fikk en sval i bindingsverk, og bygningen fikk det karakteristiske skjeve røstet. Også hovedbygningen på *Agerup* i Nøtterøy ble endret etter oppføring. Bygningen som trolig opprinnelig var en toromsstue, fikk påbygd annenetasje og svalgang, og ble deretter tilbygd slik at den ble en tilnærmet midtkammerbygning. Et annet eksempel på svalgangshuset er hovedbygningen på *Nordre Eidene*. Bygningen har en karakteristisk innebygget svalgang i begge etasjer og er et godt eksempel på et større våningshus på en gård hvor eierne var redere og skipper.

Nøktern bebyggelse

Et eksempel på mer nøktern bebyggelse finner vi på *Bentegården* i Tønsberg, en liten bybolig med uthus, som i sin hovedform kan føres tilbake til 1600-tallets byggeskikk.

I all hovedsak ble bygninger over hele fylket bygd i laftet tømmer, men på Tjøme ble det fredet et steinhus. *Steinane* på Tjøme er antakelig fra midten av 1800-tallet og er et enkelt og robust hus for småkårsfolk,

bygget i massiv naturstein med bratt tegltek saltak. Medvirkende til at steinhuset på *Steinane* ble fredet, er at eiendommen var sommerhus/atelier for maleren Jean Heiberg.

Buret på *Valle* i Sande, oppført i 1722, ble tatt med på den første fredningslista i 1923 som eksempel på den særegne bygningstypen "kåpebur".

Tilflyttede bygninger

Tre av de fredete bygningene i Vestfold er flyttet til fylket på 1940- og -50-tallet for å brukes som feriehus. Dette er tradisjonelle laftede bygninger. To er hentet fra Telemark og en fra Hardanger. *Kolarødknatten* i Stokke er ei Telemarkstove med toroms grunnplan. *Tandstad* i Nøtterøy er et Telemarksloft fra omkring 1770. *Svenkerød* i Larvik er ei laftet røykstue fra Hardanger med ett stort rom, og er dendrokronologisk datert til 1623/24.

Fredete bygningsdeler

I tillegg til hele anlegg og enkeltbygninger ble det også fredet tre portaler i Vestfold. En av disse er portalen i *Holstegården* i Holmestrand, fra siste halvdel av 1700-tallet. Dette er hovedinngangen til et patrisierhus, en klassisistisk portal med tofløyet inngangsdør, omramming av forseggjorte pilastre med flate korintiske kapiteler og buet overlys med radiære sprosser.

ERFARINGENE FRA FREDNINGSGJENNOMGANGEN

I arbeidet med fredningsgjennomgangen har Vestfold fylkeskommune foretatt befaringer og registreringer av de fredete bygningene. Den oppdaterte registreringen av bygningene og den gode dialogen med eierne vil danne et godt grunnlag for det videre samarbeidet om de fredete anleggene mellom eier, fylkeskommune og Riksantikvaren.

Foto: Arild Fredriksen © Riksantikvaren

Steinane i Tjøme er eksempel på et steinhus

Foto: Arild Fredriksen © Riksantikvaren

Kåpeburet på *Valle* i Sande

Foto: Arild Fredriksen © Riksantikvaren

Anjushuset i Larvik er eksempel på en skjevrøstet bygning

Foto: Eivind Hanech-Hansen © Riksantikvaren

Telemarkstova på *Kolarødknatten* i Stokke er eksempel på bygning som ble flyttet fra et annet fylke